

E Semiannual Journal of Hadith Studies
Spring and Summer 2026
Volume 18, Issue 35, Scientific-Research Article
Pages: 238– 261

Shaykh al-Ansari's Historical-Hadith Perspective and the Formation of Aṣālat al-Ṣudūr in Hadith Evaluation

Mahdi Geramipour

Assistant Professor, Department of Fiqh and Foundations of Law, University of Qom, Qom, Iran. (Corresponding Author). mahdi.gerami.pour@gmail.com

Mohammad Javad Taki

Instructor of Advanced Seminary Courses, Qom Seminary, Qom, Iran; mjtaki@gmail.com

Received: 2024/06/28

Accepted: 2024/11/18

Abstract

Shaykh al-Ansari is among the foremost Imami Shi'ī scholars. In addition to his major works in fiqh and uṣūl al-fiqh, his writings contain significant discussions of hadith evaluation that reveal the precision of his approach, particularly with regard to the methodological foundations of the early Imami scholars. Employing a descriptive-analytical method and a close examination of al-Ansari's works, this study elucidates his historical perspective on hadith and argues that his method of evaluating reports accords with the early Imami approach, in which acceptance depends on attaining confidence that a report genuinely originated from the Infallibles (wuthūq al-ṣudūr), on the basis of internal and external corroborative indicators (qarā'in). In light of the filtering and careful scrutiny that accompanied the transmission of hadith, al-Ansari maintains that most reports originated from the Infallibles. This confidence provides the basis for the doctrine of aṣālat al-ṣudūr, namely, the presumption of a report's provenance from the Infallibles, with respect to reports contained in authoritative hadith collections. Accordingly, the principal function of the isnād, in his view, is to serve as a criterion of preference between conflicting reports. After carefully examining the transmitters and the processes by which reports entered hadith compilations, al-Ansari regards the inclusion of a report in an authoritative hadith collection as an indicator supporting confidence in its provenance. Where strong countervailing indicators undermine such confidence, however, the scholar may seek to re-establish it through external corroborative evidence.

Keywords: Hadith evaluation; concept of reliability (wathāqa); confidence in hadith provenance (wuthūq al-ṣudūr); early Imami definition.

Extended Abstract

Introduction

Shaykh Murtaḍā al-Ansari is one of the most influential Imami jurists and legal theorists, yet his writings also contain a coherent approach to hadith evaluation. Earlier studies have examined aspects of his isnād criticism and procedures for assessing reports, but the relationship between his historical understanding of hadith transmission and his epistemic criterion of confidence has received less direct attention. Al-Ansari does not reduce hadith reliability to the individual evaluation of transmitters; rather, he repeatedly considers the cumulative effect of textual, historical, bibliographical, and rijāl-based indicators in producing confidence that a report originated from an Infallible (wuthūq al-ṣudūr). This study asks how that historical-hadith perspective shapes his treatment of weak chains, the role he assigns to isnād in cases of conflict, and the basis on which aṣālat al-ṣudūr can be formulated for reports preserved in authoritative hadith collections.

Materials and Methods

The study uses a descriptive-analytical, library-based method and is grounded primarily in a close reading of al-Ansari's major works in uṣūl al-fiqh and fiqh, especially Farā'id al-Uṣūl and Kitāb al-Makāsib, together with other relevant treatises cited in the article. The unit of analysis is each passage in which al-Ansari explicitly discusses the reliability of a report, the status of a transmitter, the evidentiary value of a chain, corroborative indicators, conflict between reports, or the historical transmission of hadith books. Relevant passages were identified by thematic tracing across his works and were then compared in order to distinguish general methodological commitments from rulings restricted to a particular legal case.

The analysis proceeds in four stages. First, al-Ansari's use of terms such as thiqa, ma'mūn, ṣādiq, and 'ādil is examined to determine whether wathāqa functions as an independent formal criterion or as one means of generating confidence and sukūn al-naḥs. Second, his arguments concerning the authority of solitary reports (khabar al-wāḥid) are analyzed to identify the epistemic threshold he treats as sufficient for legal reliance. Third, his juristic practice is compared with the early Imami understanding of sound reports and with the later fourfold classification of hadith as ṣaḥīḥ, ḥasan, muwaththaq, and ḍa'īf. Particular attention is paid to cases in which a formally weak chain is reinforced by external indicators, juristic practice, transmitted consensus, or the reception of a report among earlier scholars. Fourth, the study reconstructs al-Ansari's historical account of hadith transmission by examining his discussions of audition (samā'), writing, comparison or collation (muqābala), transmission through books, and the caution of early transmitters and compilers. The results of these stages are finally synthesized to explain his confidence in most reports contained in recognized hadith collections and the consequent emergence of aṣālat al-ṣudūr.

Results and Findings

The findings show that al-Ansari's concept of wathāqa is broader than the mere truthfulness or moral probity of a transmitter. Reliability is important because it can generate rational confidence, but it is neither the only route to that confidence nor an independently sufficient basis for accepting every report. His reading of the proofs for

khābar al-wāḥid therefore does not support the authority of every conjectural report as such; the assured scope of those proofs concerns reports that produce a degree of confidence on which rational agents would ordinarily rely.

This orientation places his method close to the early Imami approach. Al-Ansari does not treat the later fourfold classification of hadith as the final criterion of acceptance and rejection. In his legal discussions, a formally weak isnād may remain usable when other corroborative indicators compensate for its weakness, while a formally sound chain does not automatically settle the legal question. The isnād consequently retains an important but non-exclusive function. Its most decisive role appears after an actual conflict between reports has survived semantic and contextual reconciliation: only then do transmitter-based and chain-based preferences become central grounds for preferring one report over another.

A further result concerns al-Ansari's view of the historical transmission of the Imami hadith corpus. He portrays transmission as a regulated process involving hearing, writing, collation, controlled book transmission, and caution regarding material received through unreliable channels. On this basis, the recognized status of a hadith book, its compiler, and the route by which its material entered the scholarly tradition can themselves function as corroborative indicators. This historical dimension explains why he regards the overwhelming majority of reports preserved in authoritative collections as genuinely originating from the Infallibles, while still allowing that a very small number of false reports may have entered the corpus.

These premises provide the basis for aṣālat al-ṣudūr. The principle does not mean that every report is certainly authentic or immune from criticism. Rather, the presence of a report in an authoritative collection can create an initial presumption in favor of its provenance, subject to defeat by strong countervailing evidence. Accordingly, apparent contradiction does not immediately justify doubting provenance. Al-Ansari gives priority to harmonization at the level of meaning; only when such reconciliation fails does the inquiry move to provenance-based preferences and isnād evaluation. External evidence—including rijāl considerations, juristic fame, transmitted consensus, and the reception of a report among earlier scholars—may then strengthen or weaken the confidence initially generated by the report's transmission context.

Conclusion

Al-Ansari's method of hadith evaluation is best described as confidence-centered rather than exclusively isnād-centered. Transmitter reliability remains significant, but it operates within a wider evidentiary framework that includes historical transmission, the authority of hadith books, juristic reception, and other corroborative indicators. His confidence in the provenance of most reports in recognized collections provides the epistemic basis for aṣālat al-ṣudūr, while his treatment of conflicting reports explains why semantic reconciliation precedes recourse to chain-based preferences. The resulting model is neither an uncritical acceptance of the transmitted corpus nor a purely formal rijāl methodology. It is a contextual and cumulative approach in which the history of transmission contributes directly to legal-hadith evaluation. Al-Ansari's historical-hadith perspective should therefore be regarded as a central component of his broader juristic methodology and as a key to understanding his distinctive theory of hadith reliability.

دوفصلنامه علمی حدیث پژوهی

سال ۱۸، بهار و تابستان ۱۴۰۵، شماره ۳۵

مقاله علمی پژوهشی

صفحات: ۲۶۱-۲۳۸

تبیین دیدگاه تاریخی- حدیثی انصاری در شکل گیری نظریه اصالة الصدور در اعتبارسنجی روایات

مهدی گرامی پور*

محمد جواد تاکی**

چکیده

شیخ انصاری از بزرگ ترین علمای شیعه است که علاوه بر نگارش آثار فقهی و اصولی، دارای تحقیقاتی در اعتبارسنجی روایات است که بیانگر دقت نظر او، به خصوص نسبت به مبانی قدمای امامیه است. این پژوهش با روشی توصیفی- تحلیلی و با تتبع در آثار شیخ، دیدگاه تاریخی - حدیثی وی را تبیین می کند و نشان می دهد که روش اعتبارسنجی شیخ منطبق بر دیدگاه قدما مبنی بر حصول اطمینان به صدور روایات بر اساس قرائن داخلی و خارجی است. شیخ با توجه به پالایش و دقت هایی که در روند نقل احادیث صورت گرفته است، اکثر روایات را صادر از معصومان (علیهم السلام) می داند که از نتایج این اطمینان، شکل گیری نظریه اصالة الصدور در مورد روایات کتب حدیثی معتبر است. لذا اصلی ترین نقش سند در نگاه وی، ترجیح دادن یکی از دو روایت در شرایط تعارض است. شیخ انصاری پس از بررسی دقیق احوال راویان و نحوه ورود روایات در کتب حدیثی، وجود روایت در کتاب حدیثی معتبر را قرینه ای بر صدور اطمینان بخش می داند. البته گاهی با توجه به وجود قرائن قوی و معارض، اطمینان به صدور روایت، خدشه دار می شود و محقق با بهره گیری از قرائن خارجی به ترمیم اطمینان می پردازد.

کلیدواژه ها: اعتبارسنجی حدیث؛ مفهوم وثاقت؛ اطمینان به صدور؛ تعریف قدما.

* استادیار گروه فقه و مبانی حقوق دانشگاه قم، قم، ایران، نویسنده مسئول. mahdi.gerami.pour@gmail.com

** استاد سطوح عالی حوزه علمیه قم، قم، ایران. mjtaki@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۸/۲۸

مقدمه

شیخ مرتضی انصاری (۱۲۱۴-۱۲۸۱ ق) یکی از بزرگ‌ترین مجتهدان و فقهای شیعه است که دارای آثار ارزشمندی در فقه و اصول می‌باشد که این آثار از ابتدای تدوین محور درسی حوزه‌های علمیه شیعی قرار گرفته است و محققان بسیاری بر آن‌ها شرح یا حاشیه نوشته‌اند. از طرفی دیگر عملکرد وی در راستای اعتبارسنجی روایات و بیان استدلال متین و دقیق در این زمینه، حکایت از ابتکار و تسلط او به‌خصوص درباره مبانی قدمای امامیه دارد که ضرورت پژوهش در این عرصه را مبرهن می‌سازد.

تبیین و تحلیل مبانی اعتبارسنجی روایات در نگاه شیخ انصاری از یک‌سو تردید برخی از محققان نسبت به تسلط شیخ انصاری در علم رجال را برطرف می‌کند (شیری زنجانی، ۱۳۹۸ ش، ج ۴: ۶۳۶) و از سوی دیگر، توجیه روشنی درباره بی‌اعتنایی به ضعف راوی در عملکرد فقهی وی ارائه می‌دهد و عدم توجه به مبانی رجالی متأخرین توسط او را موجه می‌کند.

این نوشته بر آن است که با روشی توصیفی- تحلیلی و با تتبع در آثار اصولی و فقهی شیخ انصاری، پس از طرح مفهوم وثاقت و محور بودن اطمینان به صدور در قبول و رد روایات، دیدگاه تاریخی- حدیثی وی را تبیین کند. در مورد فرآیند اعتبارسنجی حدیث از دیدگاه شیخ مقالاتی نوشته شده است از قبیل: مقاله «فرایند اعتبارسنجی حدیث از منظر شیخ انصاری» نوشته هادی همتیان و مهدی همتیان، مقاله «واکاوی شیوه‌های شیخ انصاری در نقد سند حدیث» (دیمه‌کار و باقری، ۱۳۹۵ ش: ۶۵-۸۷) و مقاله «انجبار ضعف سند و گونه‌های آن از منظر شیخ انصاری» (دیمه‌کار و باقری، ۱۳۹۶ ش: ۵۹-۸۶) نوشته محسن دیمه‌کار و محمد مهدی باقری و ... که به جمع‌آوری و دسته‌بندی قرائن تأثیرگذار در پذیرش و یا نقد حدیث از دیدگاه شیخ انصاری پرداخته‌اند. تا جایی که نگارنده جستجو کرده به اثری که به تبیین نظریه شیخ و ابعاد آن از طریق تتبع در آثار اصولی و فقهی او پرداخته باشد، دست نیافت لذا این نوشته از این حیث دارای نوآوری است.

۱- تبیین مفهوم وثاقت در نگاه شیخ انصاری

جستجو در کتاب‌های لغوی بیانگر این حقیقت است که از ریشه و مشتقات کلمه «ثقه»، نوعی استحکام و استواری فهمیده می‌شود که نتیجه آن، حصول اطمینان و سکون نفس است.

احمد بن فارس، ۱۴۰۴ ق، ج ۶: ۸۵؛ مصطفوی، ۱۴۰۲ ق، ج ۱۳: ۲۵). برخی از عالمان رجال واژه ثقه را به معنای راست‌گو و ضابط می‌دانند و برای احراز وثاقت راوی، اثبات راست‌گو بودن او را کافی دانسته و برای احراز ضبط به اصل^۱ تمسک کرده‌اند (کلباسی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱: ۳۳-۴۰؛ مامقانی، بی‌تا، ج ۲: ۱۴۶؛ استرآبادی، ۱۴۲۲ ق، ج ۱: ۱۰۴-۱۰۶) از این رو تمام تلاش آن‌ها در شکل‌گیری مفهوم وثاقت در اثبات راست‌گو بودن راوی است.

اما به نظر می‌رسد که شیخ انصاری از لفظ «ثقه»، معنای لغوی آن را اراده نموده و در تبیین مفهوم وثاقت، همان درک لغوی را معیار قرار داده است. عمده روایات وارده در بحث حجیت خبر واحد، معیار اعتماد به خبر و پذیرش آن را با لفظ «ثقه» و الفاظی همسو با این مفهوم مانند «عادل» و «صادق» و «مأمون» و ... بیان کرده‌اند (کلینی، ۱۳۶۳ ش، ج ۱: ۳۳۰).

شیخ انصاری در ابتدا قدر متقن از روایات را خبر ثقه مفید اطمینان می‌داند اما در ادامه، ظهور لفظ «ثقه» و «مأمون» و «صادق» و مانند آن را به‌عنوان شاهد و دلیل بر ادعای خود بیان می‌کند. ایشان ظاهر این کلمات را در ایجاد اطمینان و سکون نفس می‌داند و اطلاق بقیه اخباری که لفظ ثقه و ... در آن نیست را با توجه به فهم مذکور، مقید به حصول اطمینان می‌داند (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۰۹) این عبارت بیانگر برداشت معنای لغوی وثاقت از ظاهر روایات و ادله است و اینکه وی تفاوتی بین معنای لغوی وثاقت و استعمالی که در روایات شریفه صورت گرفته، نمی‌بیند.

ایشان با اشاره به عملکرد قدامی اصحاب در مواجهه با برخی راویان معتقد است که آن‌ها گاهی به خاطر عیبی در راوی که کاربرد مستقیم با راست‌گویی او ندارد، اعتماد و اطمینان به نقل راوی نمی‌کردند و این بیانگر عدم محوریت راست‌گو بودن در دیدگاه ایشان است (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۳).

۲- اطمینان و وثوق به صدور، محور حجیت روایات

شیخ انصاری دلالت هیچ‌یک از ادله ارائه شده بر حجیت خبر واحد ظنی را قابل قبول نمی‌داند و تمامی مستندات مذکور را دلیلی بر حجیت خبر اطمینان‌بخش (نه خبر ظنی) می‌داند. وثوق

۱. در صورت شک در ضبط بودن راوی به اصولی مانند اصل عدم سهو، اصل عدم غفلت، اصل عدم نسیان، اصل عدم زیاده یا نقیصه تمسک می‌شود.

و اطمینان به مفاد روایت، تعبیری است که ایشان به‌عنوان نتیجه نهایی دلالت اخبار و همه ادله حجیت خبر واحد مطرح می‌کند. نکته قابل ملاحظه در این بحث آن است که اگرچه «اطمینان» به دو قسم «نوعی» و «شخصی» تقسیم می‌شود ولی ملاک در نظام اجتهاد شیخ انصاری، اطمینان شخصی است. از این رو، وقتی بحث از حجیت اطمینان می‌شود مقصود از حجیت، مرتبه‌ای از شناخت انسان می‌باشد که تابع وجود وصف اطمینان در شخص است. (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۴: ۱۸). مقصود از اطمینان شخصی، مرتبه‌ای از شناخت است که محقق خود را در مقابل واقع، متحیر نمی‌یابد و لذا حکم عقلی و جوب اطاعت از اوامر شارع، شخص مطمئن را نیز دربر می‌گیرد؛ بنابراین ظنونی چون «شهرت»^۱ یا «اجماع منقول»^۲ در روش اجتهاد شیخ تأثیرگذار است.

از همین جا می‌توان دریافت که چرا شیخ انصاری در بحث «بیع عذرة»، إجماع منقول را علی‌رغم اینکه حجت نمی‌داند جابر ضعف سند روایات عامه از جمله روایت تحف العقول می‌داند. (انصاری، ۱۴۳۲ ق. ب، ج ۱: ۲۵) نکته این است که در اینجا اجماع منقول اگرچه در نظر شیخ حجت نیست ولی موجب اطمینان به صدور روایت می‌شود. در ادامه ادله حجیت خبر واحد از دیدگاه شیخ انصاری و قرائنی که نشان می‌دهد در نگاه شیخ وثوق به صدور محور ارزیابی روایت است بررسی می‌شود.

الف - قرائن وثوق صدور بودن شیخ انصاری

در این مجال به سه قرینه اشاره می‌شود:

۱. شیخ انصاری در ارتباط با تفاوت «حیض» و «قرحة» به روایتی از کلینی و شیخ طوسی استناد کرده که این روایت مرفوع و مقطوع بوده و به لحاظ متنی نیز مضطرب است (حرعاملی، ۱۴۰۷ ق: ۲، ص ۳۰۷) لکن در ادامه ضعف این روایت را به دلیل شهرت آن میان اهل روایت و فتوی منجبر می‌داند (انصاری، ۱۴۱۳ ق: ج ۳، ص ۱۴۳. درباره کیفیت نماز احتیاط در ارتباط با مسأله شک بین دو و سه و چهار، به روایت مرسل از ابن ابی عمیر استناد می‌کند (کلینی، ۱۳۶۳ ش: 6911، ج ۹، ص ۹۱۹) و در ادامه می‌نویسد: مرسل بودن سند علاوه بر اینکه راوی روایت ابن ابی عمیر است با شهرت منجبر می‌شود (انصاری، ۱۴۱۳ ق: ب، ص ۱۶۰)

۲. شیخ انصاری در مباحث مکاسب محرمة به حرمت نجش اشاره کرده و دلیل آن را روایتی نبوی دانسته که در آن ناجی و منجوش لعنت شده‌اند (حرعاملی، ۱۴۰۷ ق: ج ۱۷، ص ۴۵۹) و ضعف آن را به اجماع منقول از جامع المقاصد (محقق کرکی، ۱۹۷۷ م: ج ۴، ص ۳۹) و المنتهی (حلی، ۱۴۱۲ ق: ج ۱۵، ص ۳۱۵) مبنی بر حرمت نجش منجبر می‌داند (انصاری، ۱۴۳۲ ق: ب، ج ۲، ص ۶۱ و ۶۲)

اول - کلمات شیخ انصاری در دلالت آیات و روایات بر حجیت خبر اطمینانی شیخ انصاری دلالت آیات مطرح شده بر حجیت خبر واحد (به استثنای آیه نبأ با تبیینی که خودش از آیه دارد) را مخدوش می‌داند سپس بر فرض قبول دلالت آیات، معتقد است که بر طبق این آیات، صرفاً خبر عادل واقعی حجت است (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۲۹۶). بیان قید «واقعی» در کلام ایشان اشاره به تبیینی است که در ذیل آیه شریفه داشته و بیان می‌کند که عادل واقعی کسی است که غالباً از کلام او اطمینان حاصل می‌شود؛ به خلاف فاسق که چنین خصوصیتی ندارد. لذا در مورد فاسق واجب است که این اطمینان از خارج حاصل شود (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۲۶۱). وی در ادامه مدعی انصراف مفهوم آیات به حجیت خبری است که حصول اطمینانی را به دنبال دارد (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۲۹۶). قدر متقین از اخبار متواتر وجوب عمل به خبر ثقه، خبر ثقه‌ای است که احتمال کذب آن ضعیف باشد به نحوی که عقلاً به این احتمال اعتناء نمی‌کنند و توقف به خاطر این احتمال را قبیح می‌دانند. (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۰۹).

دوم - کلمات شیخ انصاری در حل تنافی دو ادعای اجماع در خبر واحد شیخ انصاری در حل تنافی ادعای اجماع سید مرتضی و شیخ طوسی در حجیت خبر واحد، منظور شیخ طوسی (طوسی، ۱۴۱۷ ق، ج ۱: ۴۷) از همراه نبودن قرائن با بیشتر روایات را به قرائن صحت حمل می‌کند و مقصود سید مرتضی (سید مرتضی، ۱۳۷۶ ش، ج ۲: ۵۲۸) از وجود قرائن را به سنخ دیگری از آن‌ها معطوف دانسته و بیان می‌کند که مراد سید مرتضی از قرائن همراه اکثر روایات، اموری است که موجب وثوق به راوی یا وثوق به روایت می‌شود یعنی قرائنی که سکون نفس و اعتماد به روایت یا راوی ایجاد می‌کند (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۳۲). سپس در تنقیح کلام شیخ طوسی می‌گوید، «انصاف این است که از ادعای اجماع شیخ، بیشتر از حجیت خبری که موجب سکون نفس شود ظاهر نمی‌شود و لوی اینکه این سکون نفس به مجرد وثاقت راوی بوده و اینکه این راوی در نقل خود محکم بوده و طعنی در روایتش وجود ندارد» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۳۳) عبارت «و لو اینکه این سکون نفس به مجرد وثاقت راوی بوده و...» بیانگر محوریت نداشتن نقش راوی در رسیدن به اطمینان به صدور است و صرفاً به عنوان یک عامل و بلکه عاملی نه چندان جدی محسوب می‌شود و در

جمع‌بندی بحث اجماع بر حجیت خبر واحد می‌گوید، «انصاف این است که متیقن از دعاوی اجماع بر حجیت خبر واحد، خبر مفید اطمینان است نه مطلق ظن و چه بسا مراد سید مرتضی از علم نیز اطمینان باشد» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۴۱).

سوم- جمع‌بندی نهایی شیخ انصاری نسبت به ادله حجیت خبر واحد وی در جمع‌بندی ادله حجیت خبر واحد به روش متقدمین در تقسیم‌بندی خبر به ضعیف و صحیح نزدیک می‌شود و برداشت خود از روایات را منطبق بر اصطلاح قدما در ارزیابی و اعتبار سنجی روایات می‌بیند و بیان می‌کند، «انصاف این است که ادله حجیت خبر واحد، بر بیشتر از وجوب عمل به خبری که مفید وثوق و اطمینان بر مؤدایش باشد، دلالت ندارد و این همان مطلبی است که در اصطلاح قدما به عنوان تفسیر برای خبر صحیح آورده شده است و معیار آن این است که احتمال مخالفت این خبر با واقع بعید باشد به طوری که عقلاً هیچ‌گاه به آن احتمال اعتنا نکنند» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۶۶).

این بیان، نقطه عطفی در تبیین روش برخورد شیخ انصاری با روایات در سبک اجتهادی اوست. همان‌طور که از عبارت بالا ملاحظه می‌شود، نگاه شیخ انصاری متمرکز بر مضمون و مؤدای خبر است و سند و راوی خبر را به عنوان علت تأمه در قبول و رد خبر بر نمی‌شمارد بلکه یکی از عوامل دخیل در اطمینان به مضمون می‌داند و این همان روش قدما در تعامل با روایات است. وی در تبیین مقبوله عمر بن حنظله، صفاتی که برای راوی ذکر شده است را به نفس روایت و ایجاد وثوق و تصدیق روایت باز می‌گرداند (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۴: ۷۶).

ب - عدم اعتقاد شیخ انصاری به تقسیم‌بندی چهارگانه حدیث

با توجه به نزدیک شدن شیخ انصاری به مبنای قدمای اصحاب و قبول تقسیم روایات به صحیح و ضعیف، می‌توان ادعا کرد که تقسیم حدیث در دیدگاه شیخ انصاری، دوگانه خبر صحیح و ضعیف است و ایشان اعتقادی به تقسیم معروف چهارگانه بین متأخرین ندارد و به عبارتی سبک اعتبارسنجی و معیارهای آن در نظر شیخ با عملکرد و شاخص‌های متأخرین کاملاً متفاوت است. یکی از تفاوت‌ها این است که مقصود از خبر صحیح نزد قدما روایتی که همراه با قرائن و شواهدی است که وثوق و اطمینان به صدور مضمون را ایجاد می‌کند (شیخ بهایی، ۱۴۱۴ ق: ۲۶۹؛ بحرانی، ۱۳۶۳ ش، ج ۱: ۱۴؛ میرزای قمی، ۱۳۲۴ ق، ج ۱: ۴۸۴؛

اصفهان، ۱۴۰۴ ق: ۳۰۹) و علاوه بر آن مورد عمل و افتاء قرار می‌گیرد؛ بر خلاف صحیح در نگاه متأخرین که ملازمه با عمل و افتاء ندارد. شیخ انصاری در ذیل کلام شیخ بهایی مبنی بر اینکه روایت صحیح نزد قدما روایتی است که محفوف به قرائن است به طوری که موجب سکون نفس می‌شود (شیخ بهایی، ۱۴۱۴ ق: ۲۶۹) بیان می‌دارد؛ «معلوم است که صحیح نزد قدما روایتی است که بدان عمل می‌شود نه مانند روایت صحیح نزد متأخرین چراکه روایت صحیح نزد متأخرین به هنگام اعراض اصحاب از آن و یا وجود خلل دیگر بدان عمل نمی‌شود (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۴۰).

بازتاب این نظریه در نوع تعامل ایشان با تقسیم چهارگانه متأخرین نمایان می‌شود به طوری که در مواردی از روایت صحیح نزد متأخرین به راحتی عبور می‌کند و به حدیث ضعیف عمل کرده و بدان فتوا می‌دهد چراکه با قرائنی غیر از سند، به اطمینان و وثوق رسیده است، به عنوان نمونه در مکاسب محرمة روایتی صحیح از جامع بزنطی (حلی، ۱۴۱۰ ق، ج ۳: ۵۷۳) نقل شده که دال بر عدم جواز بیع میته‌ای است که قابلیت انتفاع دارد اما در ادامه ایشان به حل تعارض این روایت با خبر و شاء (طوسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۹: ۷۷؛ فیض کاشانی، ۱۴۰۶ ق، ج ۱۹: ۱۰۷) می‌پردازد در حالی که خبر و شاء طبق نظر متأخرین ضعیف است^۱ و در نهایت خبر و شاء را مقدم می‌دارد (انصاری، ۱۴۳۲ ق. ب، ج ۱: ۳۹).

ج - کاربرد اصلی سند در نگاه شیخ انصاری

سند روایت یکی از عناصر دخیل در وثوق به صدور است و در کنار دیگر عناصر نقش‌آفرینی می‌کند. مرحوم آخوند خراسانی در تبیین نظر شیخ انصاری و روش قدما در عمل و فتوای به روایات بیان می‌کند که اسباب وثوق به صدور روایت منحصر در وثاقت راوی نیست (آخوند خراسانی، ۱۳۸۴ ش: ۱۲۲).

باید توجه داشت که تعبیر صحیح، موثق و ضعیف در کلام شیخ در اکثر موارد اثر مستقیم و تعیین‌کننده‌ای در سرنوشت روایت ندارد و ایشان درصدد تحصیل اطمینان است و لذا در جمع‌بندی مباحث، التزامی به عمل به صحیح و موثق از دیدگاه متأخرین ندارد.

۱. در سند روایت «المعلی بن محمد البصری» وجود دارد که طبق نظر نجاشی مضطرب الحدیث و المذهب است

اصلی‌ترین کارکرد سند روایت در نگاه شیخ، ظرف تعارض دو روایت است یعنی درجایی که جمع دلالتی با مشکل روبرو است و باید به سمت مرجحات صدوری رفت، اگر دو روایت از همه جهات در یک رتبه قرار گیرند، روایتی که از جهت راویان سند مزیت دارد بر روایت دیگر مقدم می‌شود. شیخ انصاری عادل بودن و یا اعدل بودن راوی را از مرجحات سند می‌داند و می‌گوید: «ترجیح به واسطه سند با اموری محقق می‌شود، مانند این که یکی از دو راوی عادل و دیگری غیر عادل باشد البته در صورتی که راوی غیر عادل روایتش مقبول باشد ... و این که اعدل بودن یکی از دو راوی است» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ۴ ج: ۱۱۴) در این عبارت حتی راوی‌ای که عادل و ثقه نیست را مقبول الروایه فرض کرده و در ظرف تعارض و عدم جمع دلالتی و عرفی، عادل بودن یک راوی را به عنوان مرجح روایت مطرح می‌کند.

۳- اطمینان به صدور اکثر روایات موجود

چالش جدی در بین متأخرین عدم دسترسی به قرائن و شواهد در ایجاد وثوق و اطمینان به صدور برخی از روایات است. چالشی که روش برخورد با حدیث و نحوه اعتبار سنجی آن را وارد عرصه‌ای جدید و سبکی متفاوت کرد و دوگانه متقدمین و متأخرین را در سنجش حدیث به وجود آورده است. در روش متأخرین تمرکز بر سند و راوی روایت است به عبارتی عمده عامل نقش‌آفرین در مواجهه با روایات، وثاقت راوی و بررسی احوال او است. این روش، موضوعات و مسائل جدیدی را وارد علم حدیث و رجال کرد و درواقع نظام و سبک قبول و رد حدیث را تغییر داد.

شیخ حسن بن زین الدین به نقد ادعای همسان بودن کاربرد واژه صحیح در بین متقدمین و متأخرین می‌پردازد و در ضمن بیان دلیل به اضطراب متأخرین به روش و اصطلاح جدید تذکر می‌دهد که قدمای اصحاب امامیه به دلیل وجود قرائن دلالت‌کننده بر صدق خبر در غالب موارد از اصطلاح ساخته شده به دست متأخرین بی‌نیاز بودند اما به مرور زمان و با از بین رفتن آثار و قرائن، متأخرین برای تمیز روایاتی که در آن شک و تردیدی وجود نداشته باشد به تقسیمات چهارگانه حدیث پرداختند درحالی که این اصطلاح قبل از دوران علامه حلی مگر در آثار سید بن طاووس وجود نداشته است (حسن بن زین الدین، ۱۳۶۲ ش، ج ۱: ۱۴).

شیخ بهایی نیز علاوه بر عامل ذکر شده به دو عامل دیگر در تغییر رویکرد اصحاب در اعتبار سنجی احادیث اشاره می‌کند که عبارت‌اند از: ۱. از بین رفتن بعضی کتاب‌ها اصول معتمد به دلیل تسلط حکام جور و نیز ترس از اظهار و استتساخ این کتب و ۲. تجمیع اصول احادیث در کتب اصول مشهوره که موجب از بین رفتن برخی از قرائن شد (شیخ بهایی، ۱۴۱۴ ق: ۲۴ - ۳۰).

شیخ انصاری با در نظر داشتن این چالش به بررسی بستر انتقال و نشر حدیث پرداخته و به نتایج قابل توجهی دست یافته است. قابلیت به دست آوردن اطمینان به صدور اکثر احادیث بلکه عموم آن‌ها در نگاه شیخ، دستاوردی مهم در مواجهه با روایات در میدان فقهات و دین‌شناسی است. ایشان با ارجاع به بررسی دقیق احوال راویان و نحوه ورود روایات در کتب حدیثی معتقد است که اکثر اخبار به جز اندکی از ائمه علیهم‌السلام صادر شده است (انصاری، ۱۴۳۲ ق: الف، ج ۱: ۳۵۱). وی در تعبیری دیگر در مواجهه با برخی از متأخرین اخباریان (حر عاملی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱۷: ۵۲ و ۷۵؛ کرکی، ۱۹۷۷ م: ۱۷) که قائل به قطعی‌الصدور بودن همه روایات هستند و عده‌ای دیگر از علماء که قائل به ظنی بودن صدور همه روایات‌اند، وجود اخبار کذب در بین روایات را می‌پذیرد هرچند مقدار بسیار ناچیزی باشند و قبول این نکته را مانع ادعای قطع یا ظن به صدور همه روایات می‌داند، اما در ادامه به این نکته تصریح می‌کند که علم اجمالی به صدور کثیری از روایات داریم و آن را به عنوان یک امر بدیهی و روشن، تلقی به قبول می‌کند (انصاری، ۱۴۳۲ ق: الف، ج ۱: ۳۵۶). شیخ انصاری درجایی دیگر از کتاب فرائد الاصول بیان می‌کند که اخبار کذب توسط ائمه علیهم‌السلام و اصحاب ایشان پالایش شده است و از کتب حدیثی ما کنار گذاشته شده‌اند (انصاری، ۱۴۳۲ ق: الف، ج ۱: ۳۵۶). شیخ انصاری با توجه به پالایش صورت گرفته و دقت‌هایی که در روند نقل حدیث انجام شده است اکثر قریب به اتفاق روایات را صادر از معصومین علیهم‌السلام می‌داند و در مورد احادیث مشوب به کذب از تعبیر «قلیلا فی غایة القلة» بهره می‌گیرد و این نظر را مطابق انصاف برمی‌شمرد (انصاری، ۱۴۳۲ ق: الف، ج ۴: ۱۳۰).

اطمینان به صدور اکثر روایات باعث می‌شود که تلاش اصلی محقق بر فهم دلالت و مقصود روایات، متمرکز شود و کمتر درگیر سند و صدور است و به عبارتی طرح خبر در بستر تعارض

اخبار، کاهش چشمگیری پیدا می‌کند و این نقطه عطفی در شناخت روش اجتهاد شیخ انصاری است که اینک شیخ انصاری به این نکته اشاره کرده و می‌گوید، «اگر در خبر ظنی، امر دایر شود بین طرح سند آن یا حمل و تأویل آن، شکی وجود ندارد که آنچه متعین است تأویل و وجوب عمل بر طبق آن است و طرح یا حکم به صدور آن از روی تقیه به خاطر فرار از تأویل بی‌معناست». (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۴: ۹۲).

در مبحث حجج و امارات علم اصول، دوگانه ظن خاص و ظن مطلق مطرح است بدین معنا که طرق ظنی یا دلیل خاص بر حجیت آن‌ها وارد شده یا با توجه به مقدمات انسداد، مطلق ظنون حجیت پیدا می‌کنند. حجیت خبر واحد به‌عنوان کلان مسئله اصولی مورد بررسی شیخ انصاری قرار گرفته و دلیل خاصی بر حجیت ظن حاصل از خبر در نگاه ایشان وجود ندارد. این نکته به ضمیمه قرائن دیگر، ذهن برخی از محققین و صاحب نظران^۱ را به سمت انسدادی بودن شیخ، سوق داده اما با توجه به ادله فوق می‌بایست قبول کرد که اطمینان به صدور اکثر روایات، مانع از این تحلیل می‌شود و بستر شکل‌گیری انسداد را از بین می‌برد به تعبیری دیگر، اکثر روایات و اخباری که به دست ما رسیده، ظنی الصدور نیستند تا نیاز به بررسی حجیت آن‌ها در حیطه دلیل خاص یا انسداد باشد. این نکته از حیث روشی، تحلیل جدیدی از عملکرد اجتهادی شیخ انصاری در میدان فقاهاست ارائه می‌دهد و ادعای انسدادی بودن و حتی تراکم ظنونی بودن ایشان را با چالش روبرو می‌کند و فرضیه روش اطمینان محور را تقویت می‌کند البته فرضیه مذکور نیاز به عناصر اجتهادی مکمل دارد که باید در مجالی دیگر بررسی شود. یکی از نتایج اطمینان به صدور اکثر روایات این است که نظریه اصالة الصدور در برخورد با حدیث شکل می‌گیرد بدین معنا که وقتی امکان جمع دلالتی بین دو دلیل متعارض وجود داشته باشد، نیازی به بررسی سندی و رجوع به مرجحات صدور نیست زیرا عرفاً تعارضی بین دو روایت دیده نمی‌شود و اصل هم در روایات وارده، صدور آن‌هاست. به خلاف سبک متداول

۱. آیت الله شبیری زنجانی، رجوع شود به مقاله «انسداد از دیدگاه حضرت آیه الله زنجانی» (اصغری، سنایی، مهاجری، ص ۲۸) که البته ایشان نظرشان از انسدادی بودن شیخ انصاری برمی‌گردد و قائل به افتتاحی بودن ایشان می‌شوند (درس خارج فقه آیه الله سید موسی شبیری زنجانی ۱۹ آذر ۱۳۹۸). آشتیانی نیز در حاشیه خود به نقل از شیخ انصاری، تصریح به افتتاحی بودن ایشان دارند (آشتیانی، ۱۴۲۹ ق: ج ۱، ص ۱۹۰)

در مجامع علمی معاصر که قبل از هر مواجهه‌ای با حدیث، به بررسی سندی آن روی می‌آورند. شیخ انصاری کلامی از صاحب حدائق (بحرانی، ۱۳۶۳، ش، ج ۱: ۱۰۸ و ۱۰۹) و صاحب قوانین (میرزای قمی، ۱۳۲۴، ق، ج ۱: ۳۱۵ و ۳۱۶) نقل می‌کند که ظهور و اشاره به عدم قبول اصالة الصدور در روایات دارد بدین معنا که با وجود امکان جمع دلالتی دو روایت متعارض، به سمت مرجحات صدوری یا جهت صدوری رفته‌اند و نقد این دو کلام را به پاسخی که به کلام شیخ طوسی داده است، ارجاع می‌دهد (انصاری، ۱۴۳۲، ق. الف، ج ۴: ۸۵).

شیخ طوسی در مبحث تعارض اخبار آحاد، مسیر و روش خاصی را پیگیری می‌کند. ایشان در ابتدا به سمت مرجحات صدوری رفته و بعد از استقرار صدور به جمع دلالتی می‌پردازد (طوسی، ۱۳۹۰، ق، ج ۱: ۳ و ۴؛ طوسی، ۱۴۱۷، ق، ج ۱: ۱۴۷). این فرایند بیانگر تزلزل و تردید نسبت به اصل صدور روایت در بستر تعارض است. شیخ انصاری در پاسخ به این رویکرد می‌گوید: «حرکت به سمت مرجحات صدوری در هنگام تعارض خلاف آن چیزی است که دلیل اقتضاء می‌کند چراکه اصل در دو خبر متعارض، صدق و حکم به صدور آن‌هاست لذا این دو خبر مانند دو خبر متواتر فرض می‌شود» (انصاری، ۱۴۳۲، ق. الف، ج ۴: ۸۶). در جای دیگری شیخ انصاری مدعی می‌شود که تقدم جمع دلالتی بر جمع صدوری از مباحثی است که مورد اذعان بسیاری از علماء و مشایخ معاصر وی (مجاهد، بی‌تا: ۶۹۹ و ۷۰۴؛ اصفهانی، ۱۴۰۴، ق: ۴۴۰ و ۴۴۱؛ میرزای قمی، ۱۳۲۴، ق، ج ۱: ۳۰۴) قرار گرفته است به نحوی که ایشان از تعبیر «ممالا خلاف فیه» در این مورد استفاده می‌کند (انصاری، ۱۴۳۲، ق. الف، ج ۴: ۸۲). زیرساخت این نظر و شکل‌گیری اصل مذکور را باید در دیدگاه وی به نحوه انتقال و تدوین متون حدیثی جستجو کرد. شیخ انصاری تصریح می‌کند که نتیجه تعارض و تنافی دلالتی دو روایت، شک در صدور نیست و ضربه‌ای به اقتضای صدور وارد نمی‌شود و می‌بایست مانند دو روایت قطعی الصدور با آن‌ها تعامل کرد که حل تنافی در آن، متمرکز بر جمع دلالتی است. از روش نقد و نوع مواجهه شیخ انصاری با کلام شیخ طوسی در «کتاب عدة الاصول»، می‌توان نگرش عمیق او و بن‌مایه‌های تاریخی حدیثی در نحوه انتقال حدیث و مراحل آن را مشاهده کرد. شیخ انصاری در نتیجه‌گیری بحث با بیانی صریح و شفاف بیان می‌کند مادامی که امکان جمع عرفی و تأویل با قرینه وجود داشته باشد، نباید به سمت طرح

سند و مرجحات صدور یا جهت صدور حرکت کرد (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۴: ۹۲). این نکته حاکی از نگاه عمیق ایشان به تاریخ حدیث شیعه است و اینکه عامل اصلی اختلاف حدیث در روایات شیعه، احتمال ورود روایات جعلی و تشکیک در صدور یا تقیه و مسئله جهت صدور نیست بلکه عمده مشکل ما در مواجهه با روایات، فهم دلالت و مقصود حضرات معصومین علیهم‌السلام است. ایشان در ادامه به تحلیل عملکرد شیخ طوسی در «استبصار» می‌پردازد و آن را مسیری صحیح در حل اختلاف احادیث می‌داند بدین معنا که عمده منشأ اختلاف را در دلالت تشخیص داده و به جمع دلالتی بین اخبار پرداخته است (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۴: ۱۳۰).

۴- ساختار منسجم ورود روایت به کتب حدیثی

ذهنیت رایج نسبت به قرائن مفید اطمینان، قرائنی است که خارج از حیطه متن و سند حدیث و منفصل از آن شکل گرفته است به نحوی که با دور شدن از زمان صدور و فاصله گرفتن از آن، درصد خطا بالا می‌رود و وثوق به صدور خبر شکل نمی‌گیرد زیرا طبیعتاً دسترسی به شواهد موجود در بستر شکل‌گیری و انتقال حدیث، به مرور زمان کمتر می‌شود و قرائن از دست می‌روند. این ذهنیت بن‌مایه حرکت متأخرین به سمت محوریت راوی در اعتبار سنجی حدیث است. شیخ انصاری با بررسی و دقت در نحوه انتقال و نشر حدیث شیعه تصور فوق را به رسمیت نمی‌شناسد و قرائن ایجادکننده وثوق به صدور را منفصل و جدای از بستر نقل و انتقال حدیث نمی‌داند به طوری که گذر زمان و دوری از منابع اولیه، خللی در شکل‌گیری اطمینان و سکون نفس ایجاد نمی‌کند. ایشان بعد از ادعای صدور اکثر روایات، دلیل و وجه نظر خود را این‌گونه بیان می‌کند، «برای تتبع‌کننده در احوال راویان و ناقلان احادیث در کتب رجال و تراجم، شکی وجود ندارد که اکثر، بلکه اعظم روایات ما، جز تعداد قلیلی از آن‌ها، از ائمه علیهم‌السلام صادر شده‌اند. این قطع بعد از تأمل در کیفیت ورود اخبار و تلاش ارباب کتب اربعه از مشایخ سه‌گانه و بزرگان قبل از ایشان در تنقیح اخباری که در کتب خود به ودیعه گذاشته‌اند حاصل می‌گردد چراکه این بزرگان در ثبت و ضبط این روایات به صرف نقل خبر از کتابی اکتفا نکرده‌اند و این احتیاط و دقت در کیفیت ثبت و ضبط به خاطر حذر و دوری از دسیسه‌داسانین و کاذبین بوده است» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۱).

شیخ انصاری مهم‌ترین عامل را شکل‌گیری ساختاری منسجم و دقیق در نحوه ورود روایات به کتب حدیثی می‌داند. ساختاری که در زمان اصحاب ائمه علیهم‌السلام ایجاد شده و تا تدوین کتب اربعه ادامه داشته و صاحبان کتب روایی، تعهد و التزام عملی به این سبک داشته‌اند. نمونه‌های بسیاری در نقل رجالیان و فهرست نویسان وجود دارد که به زوایای مختلف این رویکرد و عملکرد جدی و غیرقابل اغماض اصحاب در قبال این روش می‌پردازد که حاکی از فراگیری و نهادینه شدن این روش در بین اصحاب ائمه علیهم‌السلام است. شیخ انصاری در کتاب فرائد الاصول با اشاره به چند نمونه تاریخی به تبیین دیدگاه خود می‌پردازد.

نمونه تاریخی اول: «از احمد بن محمد بن عیسی حکایت شده است که پیش حسن بن وشاء رفت و از وی درخواست نمود تا کتابی مشتمل بر احادیث مروی از علاء بن رزین و کتابی برای ابان ابن عثمان احمر به او دهد. پس از اخراج و تحویل آن دو کتاب، احمد بن محمد بن عیسی گفت: دوست دارم روایات این دو کتاب را بخوانی و من آن‌ها را گوش دهم. وشاء گفت: اگر عجله نداری برو آن‌ها را بنویس و بعد از آن بیا روایات رو سماع کن، احمد بن محمد بن عیسی گفت از عروض حادثه مرگ در امان نیستم. احمد بن محمد بن عیسی گفت اگر می‌دانستم که حدیث در این درجه از مطلوبیت قرار دارد، از آن زیاد (جمع‌آوری) می‌کردم چه آنکه من در این مسجد صد شیخ را درک نمودم که تمامشان بدون واسطه از امام صادق حدیث نقل کرده و می‌گفتند حدیثی جعفر بن محمد (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۲؛ نجاشی، ۱۴۰۷ ق: ۳۹). این گزارش بیانگر نهادینه شدن روش سماع در انتقال حدیث است».

نمونه تاریخی دوم: «از حمدویه از ایوب بن نوح منقول است که نزد او کتابی بود مشتمل بر احادیث ابن سنان فلذا ایوب گفت، اگر خواستید روایات این کتاب را بنویسید زیرا من این روایات را از محمد بن سنان نوشته‌ام لکن از وی روایت نمی‌کنم زیرا ابن سنان پیش از مرگش گفت هر حدیثی که برای شما گفته‌ام مسموع از امام نیست بلکه آن‌ها را از گوشه و کنار به دست آورده‌ام (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۲؛ طوسی، ۱۴۰۴ ق، ۲ ج: ۷۹۵)». در این نقل شکل‌گیری گفتمان کتابت برای جواز نقل حدیث دیده می‌شود لکن نقطه عطف این گزارش واکنش جدی راویان در برابر کسانی است که از سبک و روش انتقال حدیث تخطی کرده‌اند و به جای سماع از راوی ثقه به وجاده اکتفا کرده است. از این رو شیخ انصاری می‌گوید،

«پس بنگر که چگونه در ثبت و ضبط احادیث احتیاط نموده‌اند، حتی روایتی را که از ثقه نمی‌شنیدند و در کتب می‌یافتند، نقل نمی‌کردند» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۲). نمونه تاریخی سوم: شیخ انصاری برای نشان دادن جدیت راویان در نقل مطمئن و غیرقابل خدشه به گزارش مهمی از نجاشی به‌عنوان شاهد توجه می‌دهد، علی بن حسن بن فضال روایت کتب پدرش حسن را که در هنگام مقابله آن‌ها حاضر بوده است روایت نکرده بلکه از برادرانش احمد و محمد که آن احادیث را از پدرشان نقل می‌کردند نقل می‌نمود و این‌گونه عذر می‌آورد که در روز مقابله حدیث با پدرش کم‌سن بوده است و معرفت چندانی به روایات نداشته است. فلذا برای بار دوم آن روایات را بر برادرانش قرائت نمود. (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۳؛ نجاشی، ۱۴۰۷ ق: ۲۵۸).

درنهایت شیخ انصاری به جمع‌بندی دیدگاه خود در نحوه ورود روایات به کتب حدیثی می‌پردازد و زوایای آن را این‌گونه مطرح می‌کند: «طبق ظاهر مدار محدثین بر ثبت و ضبط اخباری بوده است که یا از صاحب کتاب می‌شنیده‌اند و یا از کسی که او از صاحب کتاب شنیده بود و آنچه را که از صاحب کتاب شنیده بودند ثبت و ضبط می‌کردند هرچند بین آن‌ها و صاحب کتاب وسائلی وجود داشته باشد. حتی اگر به انتساب کتاب به صاحبش نیز علم داشته‌اند لکن این انتساب و علم به آن را کافی ندانسته و سماع را از خود وی لازم می‌دانستند، اگرچه سماع با وسائط صورت گرفته باشد البته به‌شرط آنکه به وسائط اطمینان داشته باشند» (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۳۵۳).

رهاورد ساختار مذکور، کمرنگ شدن جایگاه راوی حدیث و اصیل شدن نقش صاحب کتاب در اعتبارسنجی روایات است به‌گونه‌ای که خروج راوی ثقه از این ساختار، مانع انتقال روایت او به کتب حدیثی می‌شد. نهاده‌ای شدن این سبک و شکل‌گیری کتب روایی بر اساس آن، زمینه‌ساز ادعای پرمعنا و قابل توجه شیخ انصاری شده است مبنی بر اینکه اصل وجوب عمل به اخبار نوشته شده در کتب معروفه (کافی، تهذیب، استبصار، من لا یحضر، ازجمله اموری است که در این اعصار بر آن اجماع شده است؛ بلکه بعید نیست که جواز عمل به این احادیث، ضروری مذهب امامیه باشد (انصاری، ۱۴۳۲ ق. الف، ج ۱: ۲۳۹). محقق خراسانی در تبیین کلام شیخ به ارزش کتب مدونه حدیثی در وثوق به صدور اذعان داشته و اسباب وثوق به صدور

حدیث را منحصر در وثاقت راوی نمی‌داند بلکه این اسباب وثوق را در اخبار مدونه در کتب معتبره به خصوص کتب اربعه می‌داند و در ادامه با اشاره به روش‌ها و طرق مختلفی که قابلیت ایجاد اطمینان را دارند به تکمیل گفته خود می‌پردازد. (آخوند خراسانی، ۱۳۸۴ ش: ۱۲۲)

نکته آخر اینکه شیخ انصاری محور حصول اطمینان را کتاب حدیثی معتبر می‌داند و وجود روایت در کتاب حدیثی معتبر، به معنای قرینه بر صدور اطمینانی است. البته گاهی با توجه به وجود قرائن قوی و معارض، اطمینان شخصی به صدور روایت خدشه‌دار می‌شود و محقق با بهره‌گیری از قرائن خارجی به دنبال ترمیم نقصان به وجود آمده و در نهایت به قبول یا رد روایت می‌پردازد. استفاده از قواعد رجالی مانند قاعده اصحاب اجماع^۱، مشایخ الثقات^۲، کتب بنی فضل^۳ و مشایخ احمد بن محمد بن عیسی^۴، ... و نیز به کارگیری طرق متعدد در جبران ضعف

۱. شیخ انصاری قاضی به استحباب غسل جمعه بوده و یکی از ادله آن روایت مرسل «یونس بن عبد الرحمن» از امام صادق (ع) است (طوسی، ۱۴۰۷ ق: ج ۱، ص ۱۰۵). وی از این روایت به صورت «مرسلة یونس المجمع علی تصحیح ما یصح عنه» یاد کرده (انصاری، ۱۴۱۳ ق: ج ۳، ص ۱۳) که بیانگر این نکته است که اگرچه روایت یونس مرسل است لکن چون وی از اصحاب اجماع بوده لذا ارسال سند ضرری به اعتبار آن وارد نمی‌کند.

۲. شیخ انصاری در مسأله ای در ارتباط با وصیت به روایتی از بزنطی از احمد بن زیاد از ابوالحسن (ع) اشاره می‌کند (کلینی، ۱۳۶۳ ش: ج ۷، ص ۲۰). در ادامه وی بیان می‌کند که اگرچه سند روایت به دلیل مشتمل بودن بر احمد بن زیاد ضعیف است اما این مطلب ضرری ندارد. لازم به ذکر است که وی پس از بیان نام بزنطی عبارت «الذی لایروی إلا عن ثقة» را آورده لذا ظاهر این است که ضعف این سند را با توجه به مبنای رجالی در مورد مشایخ الثقات، جبران کرده است. (انصاری، ۱۴۱۵ ق: الف: ص ۷۸-۷۹).

۳. شیخ انصاری در بحث حق قسم بین زوجات به روایتی از امام باقر (ع) استناد نموده (طوسی، تهذیب الأحکام، ۵۳/۷) و به منظور حل اشتراک محمد بن قیس به روایت امام عسکری (ع)، در مورد بنو فضل استناد کرده و آن را عامل جبران ضعف روایت می‌داند (انصاری، ۱۴۱۳ ق: د: ص ۴۷۳-۴۷۴).

۴. به عنوان نمونه شیخ انصاری ضعف «علی بن حدید» را به وسیله نقل احمد بن محمد بن عیسی جبران می‌کند (انصاری، ۱۴۱۳ ق: ج ۵، ص ۲۴۳ و ۲۴۴) و همچنین ضعف «علی بن حکم» (انصاری، ۱۴۱۱ ق: ص ۳۷۰-۳۷۱)

سند حدیث توسط شیخ انصاری از قبیل اجماع منقول^۱، شهرت عملی^۲ و فتوایی^۳، تلقی به قبول کردن اصحاب^۴، اعتماد قمیین^۵ و ... را می‌توان در همین بستر تحلیل کرد یعنی رویکرد حداکثری شیخ انصاری به اعتبار روایات و گسترش حوزه و قلمرو روایات در استنباط فقهی. به تعبیر دیگر شیخ انصاری با اعتقاد به صدور اکثر روایات تلاش می‌کند تا طبق مبانی رجالی نیز به دفاع حداکثری از روایات پردازد خصوصاً در مواردی که روایت در کتب مشهوره موجود نباشد^۶ بلکه در مواردی اگر روایتی در کتب مشهوره باشد خود را از بررسی سندی بی‌نیاز می‌بیند^۷.

۱. در بحث زکات انعام (زکات سخل) به روایتی استناد می‌کند (کلینی، ۱۳۶۳ ش: ج ۳، ص ۵۳۶) و سپس ضعف سند را به وسیله شهرت و اجماع منقول منجبر می‌داند (انصاری، ۱۴۱۵ ق. ب: ص ۷۶)

۲. در مسائل پیرامون «وجوب تعیین الامام» به روایتی از سکونی اشاره کرده و تصریح کرده که ضعف سند این روایت به سکونی بر فرض ثبوت ضعف، به عمل اصحاب امامی همانگونه که نقل شده انجبار می‌یابد (انصاری، ۱۴۱۵ ق. ج: ۲، ص ۴۰۱)

۳. شیخ انصاری در ارتباط با برخی از مبطلات روزه به روایتی مضمراً از «سلیمان بن حفص» اشاره کرده و در ادامه این روایت را با فتوای گروهی از دانشمندان بزرگ متقدم و متأخر امامی منجبر دانسته است (انصاری، ۱۴۱۳ ق الف: ص ۴۷)؛ در بحث غسل میت به روایت مرسلی استناد کرده و سپس ضعف سند را به دلیل موافقت با قرآن و فتوای فقها منجبر دانسته است (انصاری، ۱۴۱۳ ق. ج: ۴، ص ۲۰۸)

۴. شیخ انصاری در ارتباط با کیفیت کفاره جماع در روزه ماه رمضان و افطار کردن بر حرام در این ماه به روایتی از اباصلت از امام رضا (ع) اشاره کرده و تصریح کرده که علامه حلی و شهید ثانی این روایت را صحیح دانسته اند. (انصاری ۱۴۱۳ ق الف: ص ۹۴)

۵. شیخ انصاری در بحث فتح با اذن امام معصوم (ع) بیان می‌کند که در سند روایت جماعتی است که روایت را از حد اعتبار خارج می‌کند الا اینکه اعتماد قمیین و روایت آن، در حالی که قمیین روایتی را که در طریق آن ضعف وجود دارد را در کتب خود ذکر نمی‌کردند مگر اینکه محفوف به قرآنی باشد که موجب اعتماد شود، فی الجمله جابر ضعف آن است (انصاری، ۱۴۳۲ ق. ب: ج ۲، ص ۲۴۵)

۶. شیخ انصاری در بحث «بیع عذره»، اجماع منقول را جابر ضعف سند روایت تحف العقول می‌داند (انصاری، ۱۴۳۲ ق. ب: ج ۱، ص ۲۵)

۷. در بحث خیار رویت صاحب حدائق به روایتی استناد می‌کند و شیخ علی رغم تصریح به مجهول بودن منهال القصاب که در طریق روایت وجود دارد از این مشکل چشم‌پوشی کرده و به وجه استناد صاحب حدائق به حدیث اشکال می‌کند. (انصاری، ۱۴۳۲ ق. ب: ج ۵، ص ۲۴۵-۲۴۷)

نتایج

- ۱- با توجه به نزدیک شدن شیخ انصاری به مبنای قدمای اصحاب و قبول مبنای «صحیح و ضعیف» در نگاه متقدمین، می توان ادعا کرد که اعتبارسنجی روایات و معیارهای آن در نگاه شیخ، کاملاً با عملکرد و شاخص های متأخرین متفاوت است.
- ۲- اصلی ترین نقش و تعیین کننده ترین اثر برای سند در نگاه شیخ انصاری، نقش مرجحیت است که در ظرف تعارض و بعد از عدم امکان جمع دلالتی محقق می شود.
- ۳- شیخ انصاری با توجه به پالایش صورت گرفته و دقت هایی که در روند نقل و مقابله حدیث انجام شده است، اکثر قریب به اتفاق روایات ذکر شده در کتب معتبر حدیثی را صادر از معصومان علیهم السلام می داند.
- ۴- یکی از نتایج اطمینان به صدور اکثر روایات از دیدگاه شیخ انصاری، شکل گیری نظریه اصالة الصدور است.
- ۵- شیخ انصاری مهم ترین عامل اطمینان به صدور اکثر روایات را شکل گیری ساختاری منسجم و دقیق در نحوه ورود روایات به کتب حدیثی می داند.
- ۶- شیخ انصاری محور حصول اطمینان را کتاب حدیثی معتبر می داند و وجود روایت در کتاب حدیثی معتبر، به معنای قرینه بر صدور اطمینانی است. البته گاهی در نتیجه گیری توجه کافی به مفهوم وثاقت و اطمینان به راوی نشده است.

منابع

- احمد بن فارس. (۱۴۰۴ ق). *معجم مقانیس اللغة*. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.
- استرآبادی، محمد بن علی. (۱۴۲۲ ق). *منهج المقال فی تحقیق أحوال الرجال*. قم: مؤسسة آل البيت علیه السلام.
- اصغری؛ سنایی؛ مهاجری. (۱۳۹۳ ش). *مقاله انسداد از دیدگاه ایه الله زنجانی*. مجله تا اجتهاد، ش ۱۲، ۵-۳۰.
- اصفهانى، محمد حسین. (۱۴۰۴ ق). *الفصول الغرویه*. الحجریه، قم: دارالاحیاء العلوم الاسلامیه.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۳۲ ق. الف). *فرائد الاصول*. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۳۲ ق. ب). *کتاب المکاسب*. قم: مجمع الفکر الاسلامی.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۳ ق الف). *کتاب الصوم*. قم: کنگره جهان بزرگداشت شیخ انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۳ ق ب). *أحكام الخلل فی الصلاة*. قم: کنگره جهان بزرگداشت شیخ انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۱ ق). *رسالة فی الرضاع*. قم: دارالذخائر.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۵ ق. الف). *رسالة فی الوصایا*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۵ ق. ب). *کتاب الزکاة*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۵ ق. ج). *کتاب الصلاة*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۳ ق. ج). *کتاب الطهارة*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- انصاری، مرتضی بن محمد امین. (۱۴۱۳ ق. د). *کتاب النکاح*. قم: کنگره جهانی بزرگداشت شیخ اعظم انصاری.
- آخوند خراسانی، محمد کاظم. (۱۳۸۴ ش). *دررالفوائد (الجدیده)*. تهران: موسسه توسعه فرهنگ قرآنی.

آشتیانی، محمد حسن. (۱۴۲۹ ق). *بحر الفوائد فی شرح الفرائد*. بیروت: موسسه التاریخ العربی. بحرانی، یوسف. (۱۳۶۳ ش). *حداثق الناظره*. قم: موسسه النشر الاسلامی. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۰۷ ق). *وسائل الشیعه*. قم: دار الاحیاء التراث العربی. حسن بن زین الدین. (۱۳۶۲ ش). *منتقى الجمان*. قم: موسسه النشر الإسلامی. حلی، ابی جعفر محمد بن ادریس. (۱۴۱۰ ق). *السرائر الحاوی لتحریر الفتاوی*. قم: موسسه نشر اسلامی.

دیمه کار، محسن؛ باقری، محمد مهدی. (تابستان ۱۳۹۶). *انجبار ضعف سند و گونه های آن از منظر شیخ انصاری*. تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (ع). سال چهاردهم، شماره ۲. ۸۶-۵۹

دیمه کار، محسن؛ باقری، محمد مهدی. (تابستان ۱۳۹۵). *واکاوی شیوه های شیخ انصاری در نقد سند حدیث*. فقه و اصول. شماره ۱۰۵. ۶۵-۸۷. شبیری زنجانی، سید موسی. (۱۳۹۸ ش). *جرعه ای از دریا*. قم: موسسه کتاب شناسی شیعه (موسسه تراث الشیعه).

شیخ بهایی، محمد بن حسین. (۱۴۱۴ ق). *مشرق الشمسین*. مشهد: مجمع البحوث الإسلامیه. طوسی، محمد بن جعفر. (۱۴۰۴ ق). *اختیار معرفه الرجال*. موسسه آل البيت (ع). طوسی، محمد بن جعفر. (۱۳۹۰ ق). *الاستبصار*. تهران: دارالکتب الاسلامیه. طوسی، محمد بن جعفر. (۱۴۰۷ ق). *تهذیب الاحکام*. تهران: دارالکتب الاسلامیه. طوسی، محمد بن جعفر. (۱۴۱۷ ق). *عده الاصول*. قم: مطبعه ستاره. علم الهدی، علی بن حسین (سید مرتضی). (۱۳۷۶ ش). *الذریعة إلى أصول الشریعة*. تصحیح و تعلیق ابوالقاسم گرجی. تهران: مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران. فیض کاشانی، محمد محسن. (۱۴۰۶ ق). *الوافی*. اصفهان: کتابخانه امام امیرالمومنین (ع). کرکی، حسین. (۱۹۷۷ م). *هدایه الابرار*. بغداد: احیاء الاحیاء. کلباسی، محمد بن محمدابراهیم. (۱۴۲۲ ق). *الرسائل الرجالیة*. قم: مؤسسه علمی فرهنگی دار الحدیث.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳ ش). *الکافی*. تهران: دار الکتب الاسلامیه. مامقانی، عبدالله. (بی تا). *مقباس الهدایه فی علم الدرایة*. قم: موسسه آل البيت (علیهم السلام). مجاهد، محمد علی. (بی تا). *مفاتیح الاصول*. قم: موسسه آل البيت (ع).

مصطفوی، حسن. (۱۴۰۲ ق). *التحقیق فی کلمات القرآن الکریم*. تهران: مرکز الکتاب للترجمة والنشر.

میرزای قمی، ابوالقاسم. (۱۳۲۴ ق). *قوانین الاصول*. تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه.

نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۰۷ ق). *رجال النجاشی*. قم: موسسه نشر اسلامی.

همتیان، هادی؛ همتیان، مهدی. (۱۴۰۱ ش). «فرایند اعتبارسنجی حدیث از منظر شیخ انصاری».

علوم قرآن و حدیث، دوره ۵۴، شماره ۲، صص ۲۴۵-۲۶۳.

References

Akhund Khorasani, M. K. (2005). *Durar al-Fawā'id (al-Jadīdah)*. Tehran: Qur'anic Culture Development Institute. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1991). *Risālah fī al-Riḍā'*. Qom: Dār al-Dhakhā'ir. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1993a). *Kitāb al-Ṣawm*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1993b). *Aḥkām al-Khalal fī al-Ṣalāh*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1993c). *Kitāb al-Ṭahārah*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1993d). *Kitāb al-Nikāḥ*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1995a). *Risālah fī al-Waṣāyā'*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1995b). *Kitāb al-Zakāh*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (1995c). *Kitāb al-Ṣalāh*. Qom: World Congress Commemorating Shaykh al-Ansari. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (2011a). *Farā'id al-Uṣūl*. Qom: Majma' al-Fikr al-Islāmī. [In Arabic]

Ansari, M. ibn M. A. (2011b). *Kitāb al-Makāsib*. Qom: Majma' al-Fikr al-Islāmī. [In Arabic]

Asghari, Sanaei, & Mohajeri. (2014). *Ensedād az didgāh-e Āyatollāh Zanjāni*. Majalle-ye Tā Ejteḥād, 12, 5-30. [In Persian]

Ashtiani, M. H. (2008). *Baḥr al-Fawā'id fī Sharḥ al-Farā'id*. Beirut: Mu'assasat al-Tārīkh al-'Arabī. [In Arabic]

- Astarabadi, M. ibn 'A. (2001). *Manhaj al-Maqāl fī Taḥqīq Aḥwāl al-Rijāl*. Qom: Āl al-Bayt Foundation (AS). [In Arabic]
- Bahrani, Y. (1984). *al-Ḥadā'iq al-Nāḍirah*. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Dimehkar, M., & Bagheri, M. M. (2016). *Vākāvi-ye shivehā-ye Shaykh Ansari dar naqd-e sanad-e hadith. Fiqh va Usul*, 48(2), 65–87. <https://doi.org/10.22067/fiqh.v48i25.36256> [In Persian]
- Dimehkar, M., & Bagheri, M. M. (2017). *Enjebār-e za'f-e sanad va gunehā-ye ān az manzar-e Shaykh Ansari. Tahqiqāt-e Olum-e Qur'ān va Hadith*, 14(2), 59–86. [In Persian]
- Faydh Kashani, M. M. (1986). *al-Wāfi*. Isfahan: Imam Amir al-Mu'minin 'Ali (AS) Library. [In Arabic]
- Hamtiyan, H., & Hamtiyan, M. (2023). *Farāyand-e e'tebārsanji-ye hadith az manzar-e Shaykh Ansari. Olum-e Qur'an va Hadith*, 54(2), 245–263. <https://doi.org/10.22067/jquran.2022.69372.1075> [In Persian]
- Hasan ibn Zayn al-Din. (1983). *Muntaqā al-Jumān*. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Hilli, M. ibn I. (1990). *al-Sarā'ir al-Ḥawī li-Taḥrīr al-Fatāwā*. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Hurr al-Amili, M. ibn H. (1987). *Wasā'il al-Shī'ah*. Qom: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [In Arabic]
- Ibn Faris, A. (1984). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughah*. Qom: Islamic Propagation Office Publications. [In Arabic]
- Isfahani, M. H. (1984). *al-Fuṣūl al-Gharawīyyah*. Lithographic ed. Qom: Dār Iḥyā' al-'Ulūm al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Kalbasi, M. ibn M. I. (2001). *al-Rasā'il al-Rijāliyyah*. Qom: Dar al-Hadith Scientific-Cultural Institute. [In Arabic]
- Karaki, H. (1977). *Hidāyat al-Abrār*. Baghdad: Iḥyā' al-Iḥyā'. [In Arabic]
- Kulaynī, M. ibn Y. (1984). *al-Kāfi*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Mamaqani, A. (n.d.). *Miqbās al-Hidāyah fī 'Ilm al-Dirāyah*. Qom: Āl al-Bayt Foundation (AS). [In Arabic]
- Mirza Qummi, A. Q. (1906). *Qawānīn al-Uṣūl*. Tehran: al-Maktabah al-'Ilmiyyah al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Mujahid, M. A. (n.d.). *Mafātīḥ al-Uṣūl*. Qom: Āl al-Bayt Institute (AS). [In Arabic]
- Mustafawi, H. (1982). *al-Taḥqīq fī Kalimāt al-Qur'ān al-Karīm*. Tehran: Markaz al-Kitāb lil-Tarjamah wa al-Nashr. [In Arabic]

- Najashi, A. ibn A. (1987). *Rijāl al-Najāshī*. Qom: Islamic Publishing Institute. [In Arabic]
- Shaykh Baha'i, M. ibn H. (1994). *Mashriq al-Shamsayn*. Mashhad: Majma' al-Buḥūth al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Shobayri Zanjani, S. M. (2019). *Jor'eh-i az Daryā*. Qom: Shi'a Bibliography Institute (Turāth al-Shī'a Institute). [In Persian]
- Tusi, M. (1970). *al-Istibṣār*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Tusi, M. (1984). *Ikhtiyār Ma'rifat al-Rijāl*. Āl al-Bayt Institute (AS). [In Arabic]
- Tusi, M. (1987). *Tahdhīb al-Aḥkām*. Tehran: Dār al-Kutub al-Islāmiyyah. [In Arabic]
- Tusi, M. (1996). *ʿUddat al-Uṣūl*. Qom: Setareh Press. [In Arabic]